

گزارش

مسجد جامع کبود ایروان، ارمنستان

رایزنی فرهنگی سفارت جمهوری اسلامی ایران در ایروان

در کشور ارمنستان به همت و تلاش سفارت جمهوری اسلامی ایران، مسجدی بازسازی و احیا شده است، که چشم هر بیننده ای

را خیره می کند. این مسجد که به مسجد جامع ایروان معروف است، یکی از بزرگترین مساجد منطقه قفقاز می باشد که در دوران حکومت کمونیستی به دست فراموشی سپرده شد، و حدود ۷۰ سال در شهر ایروان همچون نگینی در زیر انبوه غبارها مدفون گردید.

استقلال ارمنستان، وسیله ای برای برقراری روابط جمهوری اسلامی ایران با این کشور شد. سفارت جمهوری اسلامی ایران طی ملاقاتهای مکرر با مقامات و مسئولان این کشور، زمینه های واگذاری، احیا و بازسازی این بنای زیبای اسلامی معماری ایرانی را فراهم کرد.

پیشینه مسجد

براساس مدارک موجود در موزه ها و اسناد ملی ارمنستان، در شهر ایروان حدود هفت تا هشت مسجد و تعدادی بناهای دیگر اسلامی و مذهبی به وسیله مسلمانان احداث شده بود، که اکثر آنها به دلیل شرایط ناشی از تغییر و تحولات سیاسی و نظامی دولتی، مورد بی توجهی یا تخریب کامل قرار گرفتند و از بین رفتند.

در سفرنامه مادام دلانوا، تصویری از یک مسجد در شهر ایروان دیده می شود، که هر چند مسجد جامع نیست، ولی دلالت بر وجود مساجد دیگر در این شهر می کند.

در بین این مساجد و بناها فقط یک مسجد به نام مسجد جامع ایروان یا مسجد کبود که بعضاً به مسجد خانی نیز مشهور می باشد، به علت استفاده آن برای مدتی به عنوان موزه تاریخ ایروان و تاریخ طبیعی ارمنستان، از خطر نابودی کامل در امان ماند.

هر چند در طول مدت بهره برداری از مسجد به عنوان موزه، کمترین اقدامی برای بازسازی آن صورت نگرفت، اما همین امر باعث شد تا این مکان مقدس کمتر دچار تخریب گردد، و چارچوب و کالبد اصلی آن حتی به صورت نیمه مخروبه باقی بماند.

اما مساجد دیگری همچون: مسجد تپه باش (ساخت ۱۶۷۸م)، مسجد جعفر (ساخت ۱۸۹۸م) و مسجد سرتپه (ساخت قرن ۱۸م)، و دیگر بناهای اسلامی، کاملاً ویران شدند.

بر اساس شواهد موجود بویژه مطالب قید شده در کتیبه های مسجد جامع، این مکان به دستور حسین علی خان، والی شهر ایروان، در سال ۱۱۷۹ ه. ق / ۱۷۶۵م مصادف با اواخر سلسله زندیه تأسیس شد. این شخص در نیمه دوم قرن دوازدهم، بیگلر بیگی یا امیر امیران شهر ایروان بود.

در کتاب گلشن مراد، تألیف ابوالحسن غفاری کاشانی، که به نوعی به اوضاع و احوال روزگار کریم خان زند پرداخته است، به نسب قاجاریه اشاره می کند، و بیان می دارد که این طایفه در اوایل دولت صفویه، در گنجه و ایروان می زیستند. در همین کتاب در بیان وقایع سال ۱۱۷۵ ه. ق، از حسین علی خان به عنوان بیگلر بیگی شهر ایروان نامبرده شده، که همان بانی مسجد جامع است.

عکسها و تصاویر گردآوری شده از موزه تاریخ شهر ایروان و اداره آرشیو ارمنستان، نشان می دهد که مسجد جامع ایروان تا سال ۱۳۳۰ ه. ق، همچنان فعال بود، و در آن طلاب به فراگیری علوم دینی و مسلمانان به انجام دادن امور مذهبی مشغول بودند.

این مسجد در فاصله سالهای ۱۹۰۷ تا ۱۹۱۰ م / ۱۳۲۵ تا ۱۳۲۸ ه. ق، یک بار بازسازی شد، که همزمان با آغاز جنگ جهانی اول و متعاقب آن بر روی کار آمدن نظام کمونیستی در روسیه و همچنین سیاست دین ستیزی بود؛ به طوری که بر اثر

آن واقع در ضلع جنوب شرقی، از کف زمین ۲۴ متر ارتفاع دارد. گنبد مسجد، رنگی کبود دارد که احتمالاً علت نامگذاری این مکان مقدس است.

روند بازپس گیری، احیا و نگهداری مسجد
پس از فروپاشی اتحاد جماهیر شوروی و اعلام استقلال و

تأسیس جمهوری در این کشور در سال ۱۹۹۱ م، جمهوری اسلامی ایران از اولین کشورهایی بود که استقلال ارمنستان را به رسمیت شناخت. متعاقب با آغاز ارتباطات سیاسی، اقتصادی و فرهنگی میان دو کشور، قراردادی نیز دربارهٔ مرمت و بازسازی مسجد کبود و واگذاری آن به سفارت ج.ا.ا، جهت بهره برداری فرهنگی در تاریخ ۱۳ اکتبر ۱۹۹۵ م / ۲۱ مهر ۱۳۷۴ به امضا رسید.

مسئولیت اجرایی عملیات بازسازی به بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی، و وظیفهٔ نظارت، تحقیق و تهیهٔ طرح بازسازی و مرمت آن، به کارشناسان سازمان میراث فرهنگی و آگدار، و عملیات بازسازی عملاً از ۲۶ مرداد ۱۳۷۵ آغاز شد.

این عملیات تا سال ۱۳۷۷ ادامه پیدا کرد. بعد از آن، عملاً جریان کار متوقف گردید و ضلع شمال غربی مسجد که بنا بر اصل طرح، درب اصلی و حسینیهٔ شمالی بایستی در آنجا بازسازی می شد، نیمه تمام باقی ماند. همزمان برای فعال بودن این مکان مقدس، هیئت امنایی تشکیل گردید که به رغم مشکلات موجود، با کمک ایرانیان متعهد، به امور مسجد رسیدگی گردید و کلیهٔ مراسم مذهبی در آن اجرا شد.

در تابستان ۱۳۷۸ با شروع کار رایزنی فرهنگی جمهوری اسلامی ایران در ایروان، مسئولیت نظارت و نگهداری مسجد با هماهنگی که بین رؤسای سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی و بنیاد مستضعفان و جانبازان انقلاب اسلامی وقت به وجود آمد، به عهدهٔ سازمان فرهنگ و ارتباطات اسلامی واگذار شد.

از آن پس نیز ایجاد فضای سبز حیاط، مرمت حوضچه و باغچهٔ درونی مسجد، تعمیر فضای پشت مسجد و محیط بیرونی اطراف مسجد، ادامهٔ بازسازی درب اصلی و دو مغازه در خیابان ماشتوتس (در حال بازسازی) را این سازمان با همکاری سفارت جمهوری اسلامی ایران و بنیاد مستضعفان ادامه داده اند.

بی توجهی و خسارات وارده، موجبات متروک و مخروبه شدن آن فراهم آمد.

این عامل در کنار سیاستهای جدید دولت کمونیستی شوروی در خصوص اجرای طرحهای عمرانی و شهری، همچون طرح جامع شهر ایروان و احداث خیابانهای جدید، بویژه در کنار ضلع شمال غربی مسجد که در حال حاضر ورودی اصلی آن می باشد، موجب تخریب و از دست رفتن کامل قسمتی از مسجد گردید؛ به طوری که تنها راه ورود از بین رفت، و تبدیل به دهلیز تنگ و باریکی شد.

در دو طرف آن نیز مغازه ها و اماکن تجاری تاسیس شد تا جایی که در نگاه اول، به هیچ عنوان این سراشیبی و دهلیز باریک، به عنوان ورودی مسجد شناخته نمی شد.

علاوه بر تمام این مسائل، بر اثر اجرای طرح جامع شهر ایروان، کف گذرها و کوچه های اطراف نیز بیش از دو متر بالاآمد. به این ترتیب، مسجد در گودی قرار گرفت و رطوبت خاکهای اطراف دیوارهای مسجد، موجب فرسایش شدید قسمتهای داخلی عمارت از جمله: دیوارها، طاقها و حجره های واقع در شرق و غرب آن شد.

شدت رطوبت و بارندگی زیاد، موجب شد تا بر دیوارها و پشت بامهای مسجد، انواع گیاهان و حتی درختچه های کوچک و بزرگ ریشه بدوانند تا جایی که همه کارشناسان بر این عقیده بودند که با وجود چنین رطوبت و ویرانی، بایستی ساختمان کاملاً تخریب و از نو ساخته شود که با خواست و لطف خداوند و نظر امیر مؤمنان که جای جای این مسجد نام مقدسشان را بر سینه دارد، عمارت پابرجا باقی ماند و بازسازی گردید.

مشخصات مسجد

مسجد جامع ایروان با مساحتی برابر با ۷ هزار متر مربع و در ابعاد ۱۰۰ در ۷۰ متر، ۲۸ حجره دارد، که تعداد آنها در هر طرف حیاط مسجد، ۱۴ حجره است. ابعاد صحن داخل مسجد، ۷۰ در ۵۰ متر است، و تنها مناره

به عکسهایی از کلیساهای ارمنه در ایران اختصاص یافته است، که گردشگران ارمنی و خارجی از آن بازدید می کنند. همچنین، سه حجره نیز ویژه کلاسهای فارسی است، که دانش آموزان زبان فارسی در این کلاسها همه روزه از ساعت ۱۴ تا ۲۰، مشغول فراگیری زبان فارسی هستند. از جمله فعالیتهای مهم دیگر مسجد، تشکیل مراسم مذهبی در روزهای اعیاد و عزاداری است، که جمع کثیری از ایرانیان در آن شرکت دارند.

برگزاری مراسم در مسجد

دهه محرم با دعوت روحانیانی از ایران، مراسم عزاداری و سینه زنی برقرار می شود. همچنین، مراسم اطعام تقریباً در همه این ده شب برگزار می گردد. در ماه مبارک رمضان نیز با استفاده از مبلغان اعزامی، مراسم رمضان با شکوه هر چه تمامتر برگزار می شود.

ضمناً، در این مسجد هر شب جمعه، دعای کمیل نیز برگزار می شود که با حضور ایرانیان حاضر در ارمنستان، حالت روحانی خاصی را دارد.

در پایان، از همه مسئولان و افراد خیرخواهی که در این گونه امور همواره پیشقدم بوده اند، دعوت می کنم تا در پایان رساندن تعمیرات این مکان مقدس و روشن نگاه داشتن چراغهای این مسجد، ما را یاری کنند.

مراحل بازسازی و مرمت کلی مسجد نیز که از سوی بنیاد مستضعفان و جانبازان انجام شد، به دلیل خسارات بسیار زیاد وارده در طی صد سال گذشته، در چندین مرحله و به ترتیب ذیل به پایان رسید:

۱. مرحله تهیه طرح نجات بخشی و بازسازی
۲. مرحله اجرای عملیات خاکبرداری و تخلیه مسجد از بقایای موزه ها و مغازه ها
۳. مرحله مرمت نقاط آسیب دیده و تعمیر آنها

فعالیتهای فرهنگی انجام شده در مسجد جامع

از جمله فعالیتهای فرهنگی انجام شده در مسجد، تأسیس کتابخانه، برگزاری کلاسهای فارسی و برپایی نمایشگاه دائمی عکس است.

کتابخانه مسجد جامع از تاریخ ۷۷/۷/۲۷ با کار جمع آوری و کلاسه بندی کتابها با سیستم کتابخانه ای، کار خود را شروع کرد و در تاریخ ۷۷/۱۲/۱۷ به صورت رسمی افتتاح شد. در حال حاضر، این کتابخانه بیش از ۷ هزار جلد کتاب را در خود نگهداری می کند که از آن جمله می توان کتابهای: فرهنگ، ادبیات، رمان، کودکان، تاریخ، معارف و علوم سیاسی را نام برد. همچنین در کنار امور کتابخانه ای، این مسجد آرشیو نوارهای ویدئویی و ضبط صوت نیز دارد که در حال حاضر بیش از ۵۰۰ حلقه فیلم و حدود ۴۰۰ حلقه نوار صوتی، در آن موجود است. نوارهای فیلم آرشیو کتابخانه مسجد جامع، به فیلمهای: سینمایی، سریالهای ایرانی، کودکان، ایران شناسی و مراسم مختلف برگزار شده، تقسیم می شود. نوارهای صوتی نیز از نوارهای موسیقی، موزیک، کودکان و مذهبی تشکیل شده است. این کتابخانه هم اکنون ۱۲۰ عضو دارد، که بیشتر آنان را دانشجویان ارمنی رشته زبان فارسی تشکیل می دهند. بقیه اعضا، از دانشجویان ایرانی، تاجر و مأموران اعزامی به ایروان می باشند.

نمایشگاه دائمی عکس مسجد جامع ایروان، در چهار حجره از حجره های مسجد ایجاد شده است، که شامل عکسهای قدیم و تاریخی مسجد، و همچنین عکسهای مربوط به بازسازی واحیای آن می باشد. ضمناً، یک حجره نیز از این چهار حجره،